

Keskkonnahumanitaaria. Ühe uurimisala väljakujunemisest läbi suurkonverentside prisma

Kati Lindström

DOI: <https://doi.org/10.7592/methis.v24i30.22116>

Keskkonnahumanitaaria algus paigutatakse enamasti 2000. aastate algusse, kus asutaja tiitli eest võitlevad mitu paralleelselt tegutsenud ingliskeelse humanitaarteaduse kollektiivi eesotsas Austraalia Ökoloogilise Humanitaaria Grupiga (Debra Bird Rose, Libby Robin, Val Plumwood, Tom Griffiths jt), ehkki sarnase huviga teadusrakukesi toimus eri nimede all ka mujal maailmas (vt nt Emmett ja Nye 2017; O’Gorman jt 2019). Siiski võib nentida, et teatud küpsusastme on uurimisala saavutanud viimase kümnendi jooksul. Üksikutest erialadest (peamiselt kirjandusest, ajaloo, antropoloogiast) välja kasvanud teerajajate asemele on ilmunud uus põlvkond teadlasi, kes määratlevad end teadlikult keskkonnahumanitaaridena, mitte keskkonnaajaloolaste või ökokriitikutena. Keskkonnahumanitaaria on laienenud teistegi humanitaarteaduste territooriumile ning saavutanud teatud püsijooned ja eripärad, tänu millele on valdkond midagi enam kui „vanade“ erialade raames tegutsevate keskkonnamõtlejate summa.

Keskkonnahumanitaaria huvitub üha enam ka institutsionaalsest enesekehtestamisest. Keskkonnahumanitaaria keskusi ja õppekavu on avatud nüüdseks paljudes rahvusvaheliselt tunnustatud ülikoolides, näiteks Dublini Trinity kolledžis, Yale’i, Wisconsin Madisoni, Oregoni, Harvardi, Aarhushi, Utrechti, Bristolis ja Oslo Ülikoolis, Stockholmis Kuninglikus Tehnikaülikoolis, aga ka väljaspool rikast valget maailma. Üks osa institutsionaliseerumisest on soov oma konverentsisarjade järele ning 2021. aastal Rootsi Kuninglikus Tehnikaülikoolis korraldatud STREAMSi konverentsi väljahõigatud ambitsiooniks oligi olla esimene ülemaailmne keskkonnahumanitaariakonverents. Algselt 2020. aasta augustis toimuma pidanud konverentsi „STREAMS – Transformative Environmental Humanities“ tabas sama saatus nagu kõiki teisi esimese pandeemiaaasta konverentse. Kõigepealt lükkus see aasta võrra edasi ning 2021. aastal toimus algselt suure keskkonnahumanitaaria peona mõeldud üritus hoopis veebikonverentsina. Hoolimata sellest, et koroonapandeemia tõttu kuivasid algne programm ja esinejate geograafia omajagu kokku, andis STREAMSi kava globaalse keskkonnahumanitaaria huvidest üsna hea ülevaate.¹

Globaalses plaanis on keskkonnahumanitaarias hea toon kaasata oma üritustele kunstnikke kas siis oma loomingut tutvustama või ka delegaatidega aktiivselt kaasa looma ja konverentsi loominguliselt kajastama. Digitaalvorm aktiivse koosloomise

¹ Osa ettekandeid on YouTube’i vahendusel kättesaadavad KTH Environmental Humanities Lab’i kanalil.

jaoks eriti õnnestunud ei olnud, kuid märkimisväärne osa STREAMSi programmist astus siiski akadeemilisest mugavustsoonist välja ning otsis keskkonnakriisi teema-dele kunstilist eneseväljendust. Eksperimentaalsete või kunstiliste paneelidena olid programmis nii kehalised praktikad, kooskirjutamine kui ka filmivaatamine. Traditsiooniliselt akadeemiliste ettekannete temaatikas jäid kõlama fossiilkütused, tuumaenergia, ookean ja loodusressursid, kooselu teiste liikidega, antropotseen, keskkonnahaldus, keskkonnakriis ja see, kuidas keskkonnamurest üldse rääkima peaks.

Praegune keskkonnahumanitaaria on rõhutatult poliitiliselt aktiivne, interseksionaalne ning kliimamurele ja keskkonnakriisile orienteeritud. STREAMS kutsus „keskkonnahumanitaaria kogukondi kokku saama, et üksteisega oma uurimistöid jagada, koos mõelda ja luua uusi kujutelmi, mis aitaksid kujundada muutusi olevikus ja tulevikus“². Ka konverentsi peakõnelejate valik oli taotluslikult pluralistlik, et demonstreerida keskkonnahumanitaaria postkoloniaalset ambitsiooni: Adeline Johns-Putra, Julie Sze, James Ogude, Dipesh Chakrabarty, Michelle Bastian, Jürgen Renn, Julia A. Thomas ja Rolando Vazquez. Sellest hoolimata valitsesid programmis ingliskeelsed riigid ja Põhjamaad. Eesti osalus oli aga soliidne. Kokku oli kavas 50 paralleelsessiooni ja seitse paneelsessiooni enam-vähem 450 osalejalt ning igapäevased digitaalsed klubi-kohtumised laiemat huvi pakkunud teemadel (põlisrahvaste teadmisi viisid, ulme ja tulevikukujutelmad, poliitikute nõustamine, keskkonnaõiglus, soouuringud keskkonnahumanitaarias, ajaskaalad, rass, kliimamuutused, energia, õpetamine, pandeemia, sinine humanitaaria, aga ka karjäärade ja institutsioonidega seotud jututoad doktorantidele ning ajakirjade ja institutsioonide tutvustused).³ Kuna osalejaid oli kõigest võimalikest ajavöönditest, siis rohkearvulise konverentsi tunnet ei tekkinud. Peavalu oli aga minul kui programmi koostajal, sest igale kõnelejale tuli leida lisaks sobivale sisulisele kontekstile ka sobiv vööndiaeg.

Balti regiooni keskkonnahumanitaaria kaardistamiseks sobivad hästi BALTEHUMSId ehk Balti keskkonnahumanitaaria ja -sotsiaalteaduste konverentsid, millest esimene toimus 8.–9. oktoobril 2018 Riias Läti Ülikoolis ning teine pärast korduvat edasilükkamist digivormis Tallinna Ülikoolis 1.–2. novembril 2021.⁴ Esialgu vaid väikese koosviibi-

2 Tsitaat konverentsikutsungi tekstist.

3 Need teemad ja üldine poliitiline hoiak joonistuvad selgelt välja ka ilmunud käsiraamatutes ja kogumikes. Huvilised võivad vaadata järgmisi: Heise, Christensen ja Niemann 2017; Adamson ja Davis 2018; Oppermann ja Iovino 2017; Cohen ja Foote 2021. Siitki nähtub, et postkoloniaalseid põhimõtteid jutlustaval keskkonnahumanitaarial on veel pikk tee minna, et kaasata oma projektidesse ka teadlasi, kes pärinevad regioonidest, kus intellektuaalne vasakpoolsus on ajaloolistel põhjustel nõrk.

4 BALTEHUMS I korraldusmeeskonda kuulusid: Kati Lindström (Rootsi Kuninglik Tehnikaülikool), Anna Zariņa ja Kristine Abolina (Läti Ülikool) ning Kadri Tüür ja Ulrike Plath (Tallinna Ülikool); BALTEHUMS II peakorraldajaks oli Kati Lindström, keda aitasid Kadri Tüür, Joonas Plaan, Ulrike Plath, Elle-Mari Talivee ja teised KAJAKU liikmed ning Saara Mildeberg. Suur tänu Kaunase Tehnikaülikooli rühmale, mis algselt plaanitud füüsilise konverentsi korraldamisega palju vaeva nägi.

misena mõeldud BALTEHUMS tõi 2018. aastal kohale 98 osalejat ning ettekandeid kolmes paralleelsessioonis ja 2021. aastal koguni 150 osalejat (kõnelejaid oli vähem), seda hoolimata mitmekordsest edasilükkamisest ja digitaalsest formaadist. Erinevalt STREAMSist, mille eesmärk oli pigem akadeemilise territooriumi hõivamine ja keskkonnahumanitaaria akadeemiline enesekehtestamine, on BALTEHUMSi konverentsid algusest peale rõhunud kollegiaalsusele, ühisele uudishimule ja kogukonna ülesehitamisele. Konverentsid on olnud ühisrahastatud mitmete piirkonnas tegutsevate suurte projektide poolt Tallinna ja Tartu Ülikoolis, Riia Ülikoolis, Rootsi Kuninglikus Tehnikaülikoolis, Rachel Carsoni Keskuses Saksamaal ning programmikomiteesse on kuulunud liikmeid kogu piirkonnast. Kui me 2018. aastal esialgu kujutasime korraldajatena ette vaid kolme Balti riigi põhist konverentsi, siis selgus, et ka paljud Soome, Rootsi ja Venemaa teadlased näevad end Balti regiooni osana.

Balti regiooni keskkonnahumanitaaria juured ei ole rangelt angloameerika traditsioonis, ehkki ka selle mõju näiteks ökokriitikas ja keskkonnaajaloos on olnud tugev. Konverentse hoiab koos pigem huvi geograafilise regiooni ja keskkonna vastu, mitte niivõrd maailmavaateline ja poliitiline ühtsus. Seetõttu on ka teemade ja erialade ring mõneti laiem kui STREAMSis, hoolimata oma regionaalsest piiritletusest. Kui rahvusvaheline keskkonnahumanitaaria on rõhutatult post-distsiplinaarne, siis BALTEHUMSi ettekanded on valdavalt mingi distsiplinaarse traditsiooni põhised. Tähtis koht on siin kirjanduse ja ajaloo kõrval olnud geograafial, folkloristikal, arheoloogial, sotsioloogial, arhitektuuril ja semiootikal. Erinevusi on siin ka Balti riikide vahel: kui Eestist on enim delegaate lähtunud ajaloost, kirjandusest ja semiootikast, siis Lätis on suurem geograafia, filosoofia ja kunsti osakaal ning Leedus tugev sotsiaalteaduste ja tuumaenergia uuringute huvi. Globaalsele keskkonnahumanitaariale tunnuslikud teemad, nagu õiglane üleminek, aktivism, kliimakriis, looduskaitse ja postsovetliku maailma keskkonnaprobleemid on loomulik osa ka Balti regiooni keskkonnahumanitaariast, ent inimesejärgne (*posthuman*) keskkonnahumanitaaria on seni jäänud Skandinaavia teadlaste pärusmaaks. BALTEHUMS I oli silmiavav paljudele, kes seni oma distsiplinaarsetes kastides üksinda tööd teinud olid, ja rõõm kohtuda inimestega, kes sarnaseid teemasid sarnases piirkonnas arutavad, on selle konverentsisarja süda.

Ka BALTEHUMSi programmis on toimunud omamoodi nihe, mida võiks isegi nimetada postkoloniaalseks. Utreeritult võib öelda, et 1990. aastatel oli lääne (eriti Ameerika) teadlaste poolne nõukogude ajaloo kirjutus tihti ideoloogiline ja skemaatiline, kus kõik sündmused olid paratamatu märk sellest, et Nõukogude Liit on määratud hukule. 1990. aastate rohelisest revolutsioonist laetud pilk nägi Nõukogude Liidus meelsasti vaid keskkonnavaenulikke nähtusi ja ideoloogilistest veendumustest sündinud keskkonnakuritegusid, samal ajal kui muud keskkonnaajaloo aspektid jäid

tähelepanuta. Seoses sotsiaalse, keskkonna- ja igapäeva elu ajaloo tugeva arenguga ei huvita aga ajaloolasi enam ainult parteikongressid ja KGB, vaid ka see, kuidas tavaline inimene elas ja kuidas looduskaitsega ikkagi tegelikult oli. Sellist pööret on aimata ka BALTEHUMSi ettekannetes, kus kõikide erialade esindajad on järjest enam pööranud tähelepanu Nõukogude perioodi argielu keskkonnakasutusele ja 1990. aastate eelsele keskkonnakaitsele, aga ka nende arengule pärast Nõukogude Liidu lagunemist ja eel- loole enne okupeerimist.

BALTEHUMS II ühe plenaarsineja professor Kate Browni ettekanne Nõukogude Liidu linnaaiandusest oli üks näide sellest, kuidas 1990. aastate varjust väljuda. Browni huvitab jätkusuutlik linnaaiandus ja potipõllundus riigis, kus ideoloogiliselt võttes peaks olema lubatud vaid kolhoosi- ja sovhoosimajandus. Tema ajaloo keskmes on väikesed inimesed, kes ajavad näpud ja juured mulda oma vaikselt moel, mida suurte nõukogude kollektiviseerimise, tööstuse ja progressi ning repressioonide narratiivide vahel tihti ei märka. Teatud mõttes on see loogiline ja argisem jätk Browni raamatule „Manual for Survival: a Chernobyl Guide to the Future“ („Ellujääja käsiraamat“, 2019), milles figureerivad Tšornobõli katastroofi piirkonna inimeste ellujäämistaktikad. Teine plenaarsineja, Michael Loader, kõneles keskkonnaprotestidest Pļaviņase hüdroelekt- rijaama tammi ehitamise ümber Lätis 1950. aastate teisel poolel – ajal, mil suure osa teadlaste arvates Nõukogude Liidus keskkondlust ei olnudki. Samamoodi vaatavad BALTEHUMSi ettekanded ideoloogilise kardina taha ja küsivad: milline on olnud metsa kaitse? Loomakaitse? Kuidas tööstust arendati ja millised olid reaalsed võimalused looduse kaitseks? Kuidas inimesed keskkonnaga suhestusid nõukogude ajal, aga ka enne ja pärast seda? Milline oli kliima? Võrreldes globaalse keskkonnanhumanitaariaga võib öelda, et Balti regioonis ollakse palju allikapõhisemad ja empiirilised, isegi kui tegemist on kontseptuaalselt filosoofiliste või semiootiliste ettekannetega, ja esileker- kiv pilt inimese ja keskkonna suhetest Balti regioonis on mitmekülgne ning inspireeriv.

Allikad

Adamson, Joni ja Michael Davis. 2018. *Humanities for the Environment: Integrating Knowledge, Forging New Constellations of Practice*. Routledge Environmental Humanities Series. <https://www.routledge.com/Humanities-for-the-Environment-Integrating-knowledge-forging-new-constellations/Adamson-Davis/p/book/9781138612518>; <https://doi.org/10.4324/9781315642659>.

Brown, Kate 2019. *Manual for Survival: a Chernobyl Guide to the future*. W. W. Norton & Company.

Cohen, Jeffrey Jerome ja Stephanie Foote, toim. 2021. *The Cambridge Companion to Environmental Humanities*. Cambridge Companions to Literature. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781009039369>.

Emmett, Robert S. ja David E. Nye. 2017. *The Environmental Humanities: A Critical Introduction*. Cambridge, MA: MIT Press. <https://doi.org/10.7551/mitpress/10629.001.0001>.

Heise, Ursula K., Jon Christensen ja Michelle Niemann, toim. 2017. *The Routledge Companion to the Environmental Humanities*. London: Routledge, Taylor & Francis Group. <https://doi.org/10.4324/9781315766355>.

O’Gorman, Emily jt. 2019. „Teaching the Environmental Humanities.“ – *Environmental Humanities* 11 (2): 427–460. <https://doi.org/10.1215/22011919-7754545>.

Oppermann, Serpil ja Serenella Iovino, toim. 2017. *Environmental Humanities: Voices from the Anthropocene, Intersections*. Rowman and Littlefield International.

Kati Lindström – PhD, semiootika, antropoloogia, keskkonnaajaloo ja geograafia taustaga keskkonnahumanitaar, keda huvitab isiklike väärtushinnangute, suure poliitika ja keskkonna omavaheline põimumine loodus- ja kultuuripärandikaitstes. Ta on töötanud Eesti, Jaapani ja Antarktika ainesega. Kati Lindström on Euroopa Keskkonnaajaloo Assotsiatsiooni Balti riikide esindaja ning seniste BALTEHUMSi konverentside peakorraldaja.